

<https://doi.org/10.31891/2307-5740-2024-336-33>

УДК 622

ВЛАСЕНКО Іван

Приватний вищий навчальний заклад Вінницький інститут конструювання одягу та підприємництва
<https://orcid.org/0000-0002-3909-1179>
e-mail: vlaskenkoivol@gmail.com

ГАЛАЧЕНКО Олександр

Приватний вищий навчальний заклад Вінницький інститут конструювання одягу та підприємництва
<https://orcid.org/0000-0003-2776-1777>
e-mail: halachenko@maup.kiev.ua

БОНДАР Тетяна

Приватний вищий навчальний заклад Вінницький інститут конструювання одягу та підприємництва
<https://orcid.org/0000-0003-3466-3083>

ГЛІНСЬКА Руслана

Приватний вищий навчальний заклад Вінницький інститут конструювання одягу та підприємництва
<https://orcid.org/0009-0008-3930-1499>
e-mail: ruslanaglinska@gmail.com

ВИДОБУВНА ГАЛУЗЬ УКРАЇНИ: СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

Важливою часткою економіки України є видобувна галузь промисловості. В статті розглянуто частку видобувної промисловості і розроблення кар'єрів у ВВП України. Проведено аналіз безпосереднього внеску видобувної галузі у ВВП України; вартість експорту продукції видобувних галузей; загальний обсяг платежів видобувних галузей на користь держави; обсяг капітальних інвестицій по всіх видобувних галузях. Розглянуто балансові запаси та загальний обсяг видобування у 2021 році основних корисних копалин України. Окреслено основні проблеми галузі на сучасному етапі та перспективи її розвитку у післявоєнний період.

Ключові слова: видобувна галузь, переробна галузь, розроблення кар'єрів, корисні копалини, валовий внутрішній продукт

VLASENKO Ivan, HALACHENKO Oleksandr, BONDAR Tetyana, GLINSKA Ruslana

Private higher educational institution Vinnytsia Institute of Clothing Design and Entrepreneurship

MINING INDUSTRY OF UKRAINE: CURRENT STATE AND DEVELOPMENT PROSPECTS

An important part of Ukraine's economy is the mining industry, which occupies leading positions both in the structure of gross domestic product (GDP) and in the structure of exports. The war significantly affected the mining industry of Ukraine. Many businesses have shut down due to security risks, infrastructure destruction and loss of workers. The article examines the share of the mining industry and the development of quarries in the GDP of Ukraine. In modern conditions, the Ukrainian mining industry acquires new importance not only in terms of the strategic development of the state's economy, but also in terms of its defense capability and prospects for post-war reconstruction.

The analysis of the direct contribution of the mining industry to the GDP of Ukraine was carried out; export value of mining industry products; the total volume of payments of extractive industries to the state; the volume of capital investments in all mining industries. The balance reserves and the total volume of extraction in 2021 of the main minerals of Ukraine were considered. For many years, Ukraine, having its own reserves, imported critical for industry (including defense) rare earth metals, mineral raw materials, etc. The prospects for the use of Ukrainian mineral deposits are analyzed. The strategic goal of the mining industry today is to establish domestic production of metal products from titanium (rolled, assembly, etc.), capable of creating greater added value compared to the production of pigments based on titanium dioxide.

Ukraine is one of the five leading countries in the world in terms of explored graphite reserves and is one of its largest exporters. For the needs of recovery, it is important to increase the production of construction products using significant internal reserves of quartz sand (for the production of sheet glass), building stone, and refractory clay. Prospects for lithium mining and processing in Ukraine are determined by the constant growth of demand for it, in particular from the EU.

The main problems of mining and processing enterprises that arose in connection with the full-scale invasion of the Russian Federation are highlighted. It is shown that a significant share of the added value of export of products from Ukraine is created in the mining and processing industry sector, which strengthens the economic and military position of Ukraine. The priorities of Ukraine should be the involvement of European technologies of intellectual mining, processing, creation of production chains within the country, search and development of joint projects with the EU regarding the production of critical products.

Today, mining and processing enterprises face such problems as: the destruction of production lines due to military strikes, the outflow of labor due to forced emigration and mobilization, the interruption of logistics chains of purchases and sales, as well as insufficient production equipment to restore damaged equipment. In addition, the presence of high military risks prevents the normal course of foreign economic activity, which deepens the crisis phenomena in the sector.

Mining and processing industries of Ukraine at the current stage are strategic industries, taking into account the specific needs of the war economy and post-war reconstruction. These industries have a large-scale positive impact on the development of other sectors of the economy, have a high potential for growth in the Ukrainian economy, contribute to the development of technologies, the reduction of social tensions and the level of unemployment in the conditions of war and during post-war reconstruction.

Key words: extractive industry, processing industry, quarry development, minerals, gross domestic product

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Історично важливою часткою економіки України була видобувна промисловість, яка займала провідні позиції як у структурі валового внутрішнього продукту (ВВП), так і в структурі експорту. Російська агресія на територію нашої держави спричинила ряд змін. Промислове виробництво в Україні за 2022 рік скоротилося на 36,9% після зростання на 1,9% у 2021 році. Війна значно вплинула на видобувну галузь України. Багато підприємств зупинили свою діяльність через безпекові ризики, руйнування інфраструктури та втрату працівників. Безпосередньо у видобувній і переробній промисловості падіння склало 37,9% [1]. Проте, у 2024 році українська видобувна галузь демонструє поступове відновлення і сьогодні близько 60% підприємств відновили або продовжують свою роботу. [2].

АНАЛІЗ ДОСЛІДЖЕНЬ ТА ПУБЛІКАЦІЙ

Проблеми розвитку видобувної галузі цікавлять багатьох вітчизняних та зарубіжних вчених. Так, в роботі Дашко І.М. наведено аналіз сучасного стану розвитку промислової галузі України [3]. Безпосередньо роль і місце добувної промисловості в економіці України досліджено в роботі Свірко С. В., Паршакова В. М. [4]. В праці Захарчук О.В., Вишневецької О.В. основну увагу зосереджено на ринку нафти та нафтопродуктів в Україні [5]. В статті Косар Н.С., Яричевської Я.І. розглянуто загрози та перспективи розвитку операторів на ринку світлих нафтопродуктів України [6]. В роботі Омельченко В. висвітлено причини кризового стану ринку нафтопродуктів [7]. Проте, в сучасних умовах українська видобувна галузь набуває нового значення не лише в плані стратегічного розвитку економіки держави, але й в розрізі її обороноздатності та перспектив післявоєнної відбудови. Отже, дослідження сучасного стану та перспектив розвитку видобувної галузі України є актуальним питанням, яке потребує подальшого дослідження.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ

Метою статті є дослідження стану видобувної галузі України, її проблем та перспектив розвитку.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Україна готова з ЄС докласти зусиль для досягнення повної незалежності від російських ресурсів.

Якщо розглянути частку видобувної промисловості у ВВП України, то можна сказати, що вона є суттєвою (табл. 1).

Таблиця 1

Частка видобувної промисловості і розроблення кар'єрів у ВВП України (у поточних цінах, млн.грн)¹

Рік	Валова додана вартість за ринковими цінами	Видобувна промисловість і розроблення кар'єрів
2019	3977198	222210
2020	4222026	193120
2021	5450849	351148
2022	5239114	229879
2023	6537825	262563

¹ Дані наведено без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополя, тимчасово окупованих російською федерацією територій та частини територій, на яких ведуться (велися) бойові дії.

Складено автором на основі [8].

Безпосередній внесок видобувної галузі у ВВП України в 2022 році склав 5,69%. Таким чином, у 2022 році, сповільнився темп приросту ВВП видобувних галузей на 15,83%, з відповідним зменшенням показника ВВП на 55,6 млрд грн у грошовому вимірі [9].

Загальна вартість експорту продукції видобувних галузей у 2022 році становила 3 473,57 млн дол. США, що склало 7,86% сукупної вартості експорту товарів і послуг України. Найбільші обсяги експорту (2 912,97 млн дол. США) припадали на галузь руд і концентратів залізних, вартість експорту яких становить 6,59% загальної вартості експортованих товарів і послуг України. Значна частка вартості експорту також припадає на вугілля кам'яне й антрацит (0,49%), руди титану (0,29%). Натомість експорту руд і концентратів марганцевих в 2022 році не спостерігалось.

У 2022 році частка внеску видобувних галузей 11%, що становить 188 422 642,59 тис. грн. Найбільший внесок серед видобувних галузей, а саме 7,98%, було закумуляовано галуззю «Видобування нафти та природного газу». Порівняно з 2021 роком, спостерігався негативний приріст обсягу податкових та неподаткових платежів на 13,03%, переважно внаслідок зниження частки надходжень від галузі «Видобування руд заліза» на 30 126 702,37 тис. грн (-61,82%).

Загальний обсяг платежів видобувних галузей на користь держави в 2020 році склав 186 658 453,51 тис. грн, що на 12,89% більше, ніж в 2019 році. Суттєва частка платежів на користь держави від видобувних галузей, а саме 80,01%, припадала на галузь видобування нафти й природного газу.

У 2022 році було зафіксовано спад сукупного обсягу капітальних інвестицій в Україні на 39,21%. Спостерігалось зменшення обсягу капітальних інвестицій по всім видобувним галузям. Зокрема, в галузь

добувної промисловості і розроблення кар'єрів було залучено капітальних інвестицій в обсязі 25 396,42 млн грн (6,20% всіх галузей України), що на 58,6% менше порівняно з 2021 роком. У 2021 році показник становив 61 307,91 млн грн.

Найбільші обсяги капітальних інвестицій припадали на три галузі видобування: 39,28% - на галузь «Добування залізних руд», 27,49% - на «Добування кам'яного та бурого вугілля» та 23,63% – на «Добування сирої нафти та природного газу».

У 2022 році галузь «Добувна промисловість та розроблення кар'єрів» залишається провідною галуззю промисловості за обсягами направлених капітальних інвестицій. В 2022 році на дану галузь припадало 20,14% усіх капітальних інвестицій галузей промисловості в Україні. У розрізі регіонів України найбільша частка капітальних інвестицій видобувних галузей зафіксована у Дніпропетровській області – 31,64%, у м. Київ – 23,01%, та Полтавській області – 22,80%. Загалом, капітальні інвестиції у видобувні галузі з-поміж інших видів промисловості в 2022 році переважали в Донецькій та Полтавській областях, і становили 89,8% та 70,6% відповідно.

Зі 120 видів корисних копалин, що споживаються у світі, в Україні виявлено 117. Основні види корисних копалин, що розробляються в Україні наведено в табл.1.

Таблиця 1

Основні корисні копалини України

Видобувна галузь	Балансові запаси	Регіон концентрації	Загальний обсяг видобування у 2021 році
Кам'яне вугілля	41 164,66 млн т.	Донецький вугільний басейні (територія Дніпропетровської, Донецької, Луганської та Харківської областей)	29 387,59 тис. т.
Нафта та природний газ	природний газ 689 049 млн куб. м; нафта 78 503 тис. т	217 родовищ нафти та 460 родовищ природного газу (Західний, Південний та Східний регіони)	1 669 тис. т – нафта; 18 356 млн куб. м, - природний газ
Руди заліза	18 233,67 млн т.	Залізрудні басейни Криворізький та Керченський, залізрудні регіони - Білозірський, Маріупольський, Кременчуцький	171,61 млн т,
Руди титану	8 400 тис. т	15 родовищ титану (Київська, Житомирська, Харківська, Дніпропетровська та Кіровоградська області)	525 тис. т,
Руди марганцю	2 158,74 млн т.	Запорізька, Дніпропетровська та Херсонська області	3 763,30 тис. т.
Глини вогнетривкі	489,59 млн т,	26 родовищ глини вогнетривкої (Донецька, Дніпропетровська, Черкаська, Запорізька, Сумська області)	6 450,19 тис. т
Глини тугоплавкі	76 529,35 тис. т,	20 родовищ глин тугоплавких (Донецька, Закарпатська, Луганська, Сумська, Чернівецька, Чернігівська, Полтавська, Хмельницька області)	434,00 тис. т
Пісок кварцовий	243,58 млн т	41 родовище піску кварцового та 1 родовище ліпариту, що розміщені у 17 областях та АР Крим	1 809,25 тис. т,
Каміння будівельне	7 932,95 млн куб. м	Найбільші обсяги каміння будівельного було видобуто в Житомирській (24,23% всього видобування), Рівненській (12,48%), Київській (9,83%) та Вінницькій (9,36%) областях	40 112,53 тис. куб. м.

Окрім того, українські поклади літію становлять близько третини від загальноєвропейських. Україна має чотири розвіданих родовища літію, два з яких перебувають у зоні бойових дій чи на окупованій території (Донецька та Запорізька області). Перспективи видобутку та перероблення літію в Україні визначено постійним зростанням попиту на нього, зокрема з боку ЄС, де імпортозалежність за концентратом літію становить близько 90 %, а за рафінованими сполуками – 100 % [10].

Переважає частина наявних європейських потужностей з виробництва батарей розміщена на території Польщі та Угорщини, що спрощує розбудову логістичних ланцюгів з Україною. Анонсоване у 2022–2023 рр. будівництво потужностей з виробництва батарей у ЄС азійськими компаніями збільшуватиме попит на літєві компоненти, які можуть виробляти в нашій країні. До війни 20 % оксиду літію до ЄС постачали з РФ, що актуалізує перспективу заміщення цієї продукції українською.

Літії також може бути використано для внутрішнього та європейського виробництва керамічних та склокерамічних виробів підвищеної міцності та іншої продукції глибокого перероблення (зокрема для потреб відновлення). Так, у світі 71 % літію наразі використовують у виробництві батарей, 14 % – у виробництві кераміки та склокераміки, 4 % – мастил [11]. За оцінками експертів, в Україні зосереджено 20 % світових покладів титанових руд. При цьому видобуток ведуть лише на 10 % родовищ. Стратегічною метою є налагодження внутрішнього виробництва металевих виробів з титану (прокату, комплектування тощо), здатного створювати більшу додану вартість порівняно з виробництвом пігментів на основі двоокису титану. Україна входить до п'яти провідних країн світу за обсягами розвіданих запасів графіту та є одним з найбільших його експортерів.

Протягом багатьох років Україна, маючи власні запаси, імпортувала критичні для промисловості (у т. ч. оборонної) рідкоземельні метали, мінеральну сировину тощо. Наприклад, частка українського ільменіту в російському імпорті становила близько 70 %. Варто відмітити, що цей мінерал, серед іншого, використовувався у виробництві військової техніки та зброї, яка сьогодні застосовується проти України. До Білорусі та РФ експортувалася сировина для виробництва скла, натомість із цих країн в Україну постачалася готова продукція. Досі з України безперешкодно експортуються кольорові метали та їх брухт, що могли би бути використані (також і повторно) для власного виробництва.

Для потреб відновлення важливо нарощувати виробництва будівельних виробів з використанням значних внутрішніх запасів кварцового піску (для виробництва листового скла), будівельного каменю, вогнетривких глин.

Значна частина цінних сировинних ресурсів (у т. ч. стратегічно важливих) сконцентрована на сході та півдні України, що унеможливує їх використання до закінчення бойових дій. Так, за оцінкою Канадської аналітичної агенції «SecDev», загальна вартість корисних копалин на окупованій РФ українській території сягає близько 13 трлн євро. Зокрема, на територіях бойових дій, прифронтових та окупованих територіях є 2 родовища літію, 7 ділянок та родовищ титану, 7 родовищ рідкоземельних та рідкісних металів [12]. Частина родовищ цінних металів та неметалічних корисних копалин досі є нерозвіданими. Їхню геологічну оцінку найчастіше здійснювали за радянськими стандартами, а отже, вона є застарілою. Процедури отримання спецдозволів на видобуток – непрозорі. Деякі родовища стратегічно важливих корисних копалин роками простоюють після отримання надкористувачами (у т. ч. закордонними) спецдозволів на розроблення (титан, марганець тощо). Загалом галузь видобутку та перероблення корисних копалин є однією з найкорумпованіших, що істотно знижує її привабливість для стратегічних іноземних інвесторів.

Підписаний Україною та ЄС у липні 2021 р. Меморандум про стратегічне партнерство у сировинній галузі відкрив значні перспективи співпраці у сфері розроблення критичної сировини [13]. Проте існує ризик поглиблення сировинної пастки для української економіки в разі фокусування співпраці на залученні європейського капіталу в український видобуток критичної сировини з її наступним експортом. Пріоритетами України мають стати залучення європейських технологій інтелектуального видобутку, перероблення, створення ланцюгів виробництва всередині країни, пошук та розробка спільних із ЄС проєктів щодо виробництва критичної продукції [13].

На сьогодні добувні та переробні підприємства стикаються з такими проблемами як: руйнування виробничих ліній внаслідок воєнних ударів, відтік робочої сили внаслідок вимушеної еміграції та мобілізації, переривання логістичних ланцюгів закупівель та продажів, а також недостатнє виробниче оснащення для відновлення пошкодженої техніки. Крім того, наявність високих воєнних ризиків перешкоджає нормальному перебігу зовнішньоекономічної діяльності, що поглиблює кризові явища у секторі.

Тож сьогодні українським експортерам та імпортерам у сфері видобувної та переробної промисловості важливо мати дієві механізми захисту від ризиків втрати поставок, неплатежів та фінансових втрат, які є серйозним викликом для учасників міжнародної торгівлі.

У секторі видобувної та переробної промисловості створюється лєвова частка доданої вартості експорту продукції з України, що посилює економічну та військову позицію України.

ВИСНОВКИ З ДАНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ДАНОМУ НАПРЯМІ

Видобувна та переробна галузі промисловості України на сучасному етапі є галузями стратегічними, враховуючи специфіку потреб воєнної економіки та повоєнного відновлення. Ці галузі здійснюють масштабний позитивний вплив на розвиток інших галузей економіки, мають високий потенціал зростання в українській економіці, сприяють розвитку технологій, зниженню соціальної напруженості та рівня безробіття в умовах війни та під час повоєнної відбудови.

Література

1. Видобувна промисловість в Україні – чи є у нас шанс? URL: <https://nadra.info/2024/07/mining-industry-in-ukraine-do-we-have-a-chance/>
2. К.Оринчак: Україна може увійти до топ-5 країн за ресурсами літію URL: <https://minprom.ua/articles/312898.html>
3. Дашко І.М. Аналіз сучасного стану розвитку промислової галузі України. Електронне наукове фахове видання «Ефективні економіка». 2020. №3. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/3_2020/88.pdf.
4. Свірко, С. В., & Паршаков, В. М. (2020). Роль і місце добувної промисловості в економіці України. *Економічний простір*, (162), 127-135. <https://doi.org/10.32782/2224-6282/162-22>
5. Захарчук О.В., Вишневецька О.В. Ринок нафти та нафтопродуктів в Україні. *Економіка АПК*. 2020. № 10. С. 29—37. URL: <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202010029>

6. Косар Н.С., Яричевська Я.І. Загрози та перспективи розвитку операторів на ринку світлих нафтопродуктів України. Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення та проблеми розвитку. 2021. № 2 (6). С. 193—203. URL: <https://doi.org/10.23939/smeu2021.02.193>
7. Омельченко В. Кризовий стан ринку нафтопродуктів: причини, висновки, рекомендації. Разумков Центр. 24.05.2022. URL: <https://razumkov.org.ua/statti/kryzovyi-stan-rynku-naftoproduktiv-prychyny-vysnovkyrekondatsii>
8. Внесок у ВВП України. Портал даних видобувної галузі України URL: https://eiti.gov.ua/ekonomichni-ta-socialni-efekti/vnesok-v-ekonomiku-ukrayini/vnesok_u_formalnij_ektor_ekonomiki/
9. Проблеми та перспективи розвитку стратегічних галузей промисловості України URL: <https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/problemy-ta-perspektyvy-rozvytku-stratehichnykh-haluzey-promyslovosti>
10. Стан та перспективи розвитку промислового перероблення сировинних ресурсів в Україні URL: <https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/stan-ta-perspektyvy-rozvytku-promyslovoho-pereroblennya-syrovynnykh>
11. FACTSHEETS – CRMS 2023, URL: https://screen.eu/wp-content/uploads/2023/03/SCREEN2_factsheets_LITHI...
12. Інвестиційний атлас надрокористувача, URL: <https://www.geo.gov.ua/wp-content/uploads/presentations/ukr/investicijn...>
13. В Україні зосереджені поклади 22 із 30 корисних копалин, які входять до переліку критичних для ЄС. URL: <https://versii.cv.ua/korysni-kopalyny/v-ukrayini-zoseredzheni-poklady-22-z-30-korysnyh-kopalyn-krytychnyh-dlya-yes/60154.html>

References

1. Vydobuvna promyslovist' v Ukraini – chy ye u nas shans? URL: <https://nadra.info/2024/07/mining-industry-in-ukraine-do-we-have-a-chance/>
2. K.Orynach: Ukrayina mozhe uviyty do top-5 krayin za resursamy lityu URL: <https://minprom.ua/articles/312898.html>
3. Dashko I.M. Analiz suchasnoho stanu rozvytku promyslovyi haluzi Ukrainy. Elektronne naukove fakhove vydannya «Efektyvni ekonomika». 2020. №3. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/3_2020/88.pdf
4. Svirko, S. V., & Parshakov, V. M. (2020). Rol' i mistse dobuвної promyslovosti v ekonomitsi Ukrainy. Ekonomichnyy prostir, (162), 127-135. <https://doi.org/10.32782/2224-6282/162-22>
5. Zakharchuk O.V., Vyshnevets'ka O.V. Rynok nafty ta naftoproduktiv v Ukraini. Ekonomika APK. 2020. № 10. S. 29—37. URL: <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202010029>
6. Kosar N.S., Yarychevs'ka YA.I. Zahrozy ta perspektyvy rozvytku operatoriv na rynku svitylykh naftoproduktiv Ukrainy. Menedzhment ta pidpryyemnytstvo v Ukraini: etapy stanovlennya ta problemy rozvytku. 2021. № 2 (6). С. 193—203. URL: <https://doi.org/10.23939/smeu2021.02.193>
7. Omel'chenko V. Kryzovyy stan rynku naftoproduktiv: prychyny, vysnovky, rekomendatsiyi. Razumkov Tsent. 24.05.2022. URL: <https://razumkov.org.ua/statti/kryzovyi-stan-rynku-naftoproduktiv-prychyny-vysnovkyrekondatsii>
8. Vnesok u VVP Ukrainy. Portal danykh vydobuvnoyi haluzi Ukrainy URL: https://eiti.gov.ua/ekonomichni-ta-socialni-efekti/vnesok-v-ekonomiku-ukrayini/vnesok_u_formalnij_ektor_ekonomiki/
9. Problemy ta perspektyvy rozvytku stratehichnykh haluzey promyslovosti Ukrainy URL: <https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/problemy-ta-perspektyvy-rozvytku-stratehichnykh-haluzey-promyslovosti>
10. Stan ta perspektyvy rozvytku promyslovoho pereroblennya syrovynnykh resursiv v Ukraini URL: <https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/stan-ta-perspektyvy-rozvytku-promyslovoho-pereroblennya-syrovynnykh>
11. FACTSHEETS – CRMS 2023, URL: https://screen.eu/wp-content/uploads/2023/03/SCREEN2_factsheets_LITHI
12. Investytsiynyy atlas nadrokorystuvacha, URL: <https://www.geo.gov.ua/wp-content/uploads/presentations/ukr/investicijn>
13. V Ukraini zoseredzheni poklady 22 iz 30 korysnykh kopalyn, yaki vkhodyat' do pereliku krytychnykh dlya YES. URL: <https://versii.cv.ua/korysni-kopalyny/v-ukrayini-zoseredzheni-poklady-22-z-30-korysnyh-kopalyn-krytychnyh-dlya-yes/60154.html>